

УДК 811.163.41'373.7

811.163.41'37

https://doi.org/10.18485/kij.2017.64.3_4.9**КАТАРИНА В. БЕГОВИЋ***

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Оригинални научни рад

Примљен: 29. 10. 2017.

Прихваћен: 13. 12. 2017.

КАКО СМО СЕ ТО ЖИВИ ПОЈЕЛИ?¹**– О изразу појести се (изјести се) жив –**

У раду се приказује анализа израза *појести се (изјести се) жив* на српско-хрватском подручју. Истраживање се смешта у теоријско-методолошке оквири дијахронијске лексичке и фразеолошке семантике. Анализира се семантика израза и његових компоненти, а пажња се посвећује и морфосинтаксичкој анализи јединица које израз чине. На основу увида у грађу закључује се да је израз на граници између лексичког споја и фразеологизма у ужем смислу. Материјал је ексерциран из одабраних савремених и историјских речника.

Кључне речи: лексичка семантика, фразеологија, *појести се (изјести се)*, *жив*, секундарно значење, значењска нијанса.

Language is the house of the truth of Being.

(М. Хајдегер)

1. Предмет рада и методолошки оквири

1.1. Предмет овог рада јесте експресивни израз *појести се (изјести се) жив* на српско-хрватском језичком простору. Пажња се посвећује морфосинтаксичкој и семантичкој анализи јединица које израз чине. Овај се израз у неколико фразеолошких речника наводи као фразеологизам,² међутим, аутор приступа изразу као лексичком споју глагола у секундарном значењу са придевом у улози интензификатора на граници са фразеологизмом у ужем смислу.³

* katarina.v.begovic@gmail.com

¹ Чланак представља преправљену и допуњену верзију рада који је излаган на међународној конференцији *Полислав*, одржаној 4–11. септембра 2016. године у Москви.² Термин 'фразеологизам' користимо водећи се погледима Д. Мршевић-Радовић у српској лингвистици (Мршевић-Радовић 1987: 11–20). Под фразеологизмима се подразумевају „*upravo oni idiomi koje karakterizira stabilnost, reproduktivnost, ekspresivnost i sjemantička celovitost [...]*” (Барчот 2017: 23).³ О проблемима разликовања фразеологизма од устаљеног лексичког споја у српској лингвистици уп. Драгићевић 2009.

1.2. Грађа је ексцерпирана из савремених и историјских речника, са додатним потврдама из етимолошког речника прасловенског лексичког фонда.

1.3. Сама анализа подразумева савремени методолошки апарат лексичке семантике утемељен на достигнућима когнитивне лингвистике. Одговарајуће семантичке промене посматрају се и кроз време, на динамичкој језичкој равни, што рад смешта у шире оквире дијахронијске лексичке семантике.⁴ Са друге стране, користи се традиционална методологија структурно-семантичког моделирања оличена у раду В. М. Мокијенка и Д. Мршевић-Радовић, која је аутору помогла да анализирани израз смести на границу фреквентног лексичког споја са фразеологизмом у ужем смислу.⁵

2. Појести се (изјести се) жив – корпус

2.1. Ексцерпирана грађа

1) Израз *појести се жив* у РСАНУ дефинише се на следећи начин под одредницом *жив*:

много се (на)секирати, (на)једити – Татијана жива да се поједе [што свекар добро живи са Јелицом], казала би нешто старици, ал' не сме, боји се да не буде горе (Игњ. Ј. 8,8), Ја ћу се жив изјести (Хорв. Ј. 1,21). (РСАНУ V: 362).

2) Речник Матице српске бележи исти израз под секундарним значењем повратног глагола *појести се*:

2. фиг. (често у изразу: ~ жив) *изгристи се*,⁶ *измучити се*, *изнурити се* (у љутњи због учињене неправде, грешке и сл.), не моћи прежалити нешто, *изјести се* (I). — У себи се поједе што не може да каже оно што види и што мисли. *Андр. И.* Водич . . . се просто жив поједе што нас је завео. *Чол.* (РМС IV: 617).

3) У Матешиневом речнику *појести се жив* значи 'изнервирати се', 'бити нестрпљив':

Vodič ... se prosto živ pojede što nas je zaveo. Čolaković – Građa.⁷ Radoznalost je morila: da se izjede živa. Kako samo već da dozna: kakav je gost... Sremac – Građa. (Матешин 1982: 803).

⁴ У вези са теоријско-методолошким одређењем дијахронијске семантике као лингвистичке дисциплине в. Рафаели 2009, где ауторка, између осталог, дефинише дијахронијски поглед на језик као онај који у себе може укључити, а обично и укључује, садашњи тренутак.

⁵ Исп. Мокијенко 1989, Мелеровић–Мокијенко 2008, Мршевић-Радовић 1987, Мршевић-Радовић 2014.

⁶ Глагол *изгристи се* речници бележе само као узајамно-повратни (РМС II: 384, РСАНУ VII: 410). У РЈАЗУ глагол *изгристи се* бележи се „pasívno ili reflektivno”, а упућује на примере попут „Adina brzo se izgrize, ako se ne protresa. J. Banovac prirov. 237” (РЈАЗУ IV: 186). Мишљења смо да глагол *изгристи се* има и секундарно метафорички настало значење. Чињеница да лексикографи секундарно значење глагола *појести се* (често – али не и обавезно у изразу са придевом *жив*) дефинишу глаголом *изгристи се* у секундарном значењу говори о њиховој синонимији. (Слично чине лексикографи и у осталим ексцерпираним изворима.) Поред овога, несвршени парњак *гристи се*, који стоји у синонимном односу са *изгристи се*, посведочен је у секундарном значењу у свим прегледаним речницима, исп., на пример: „[гристи] се 1. фиг. *једити се*, *кајати се*. — Она је клела саму себе и гризла се и узалуд се мучила. *Андр. И.*” (РМС I: 567).

⁷ Матешин користи исти Чолаковићев пример из грађе који бележи РМС.

4) *Хрватски фразеолошки рјечник* такође бележи *појести се* (*изјести се*) *жив* у значењу 'изнервирати се':

Nije svako zlo za zlo. Zamislite da u uzvratu prodemo a ja dobijem žuti karton i onda moram preskočiti finale. Pojeo bih se živ.(N) Živ ću se izjesti što mi zvijezda poput Vlatke Pokos nije odrezala tortu. Neutješan sam, suze mi same niz obraze teku. (G) (Менац et al. 2014: 720).

5) *Фразеологија сплитскога говора с рјечницима* такође бележи овај израз:

– izist (pojist) se živ: kajati se, iznervirati se, predbacivati sam sebi: *Izija san se živ radi tega šta san učinija, ma to mi nije ništa pomoglo. Pojila san se živa ka(d) se malemu to dogodilo.* (Менац-Михалић – Менац 2011: 180).

6) Израз је посведочен и у *Фразеологији новоштоавских икавских говора у Хрватској*, и са прелазним, и са повратним глаголом:

a) **izist koga živog** = izmučiti *koga*, iznervirati *koga*: Izijo me živu (Br). Iz'de me živu (Ga, Ot, Si);
b) **poist se živ** = iznervirati se: Po'la se živa (Ši) (Менац-Михалић 2005: 353–354).

7) Речник ЈАЗУ под одредницом *жив* бележи следеће примере са пренесеним значењем глагола уз придев: „Ко најгора љута срда htjela bih te živu izjesti. Gledević 32^b” и „Živ sam se izio. Vuk rječn. s. v. Izjesti” (РЈАЗУ XXIII: 401).

8) Последњи пример упућује на *Српски рјечник* В. С. Карацића, где се, у издању из 1818. године, поред глагола *изјести* бележи и *изјести се*: „Изјести се, изједем се (и изијем се) v. r. pt. (Ерц.) sich auffressen (vor Aerger, Rummer), devoror (ira)”⁸ (Карацић 1818: 249). У *Рјечнику* из 1852. године В. С. Карацић даје и пример употребе, који не говори ништа о значењу, али сведочи о лексичком споју глагола са придевом на српском говорном простору: „жив сам се изио”. (Карацић 1852 I: 324).

9) У Даничићевом *Рјечнику из књижевних старина српских* бележи се само основно значење прелазног глагола *изјести* и не даје се глагол у рефлексивном облику: „**изѣсти**, comedere: **КОМОУ БОУДЕ КОНЬ ОУМРЬЛЪ, ИЛИ ВЛЪКЪ ИЗЕДЕ**. З. 50”. Међутим, у вези са имперфективним парњаком бележи се метафоричко значење: „**изѣдати**, comedere: **МОЗЪКЪ ВЪСПОМИНАНІЕМЪ ИЗѣДАШЕ**. Д. 116”. (Даничић I: 405).

2.2. Коментари

2.2.1. Посебан осврт захтева Матешићева интерпретација значења израза са примером употребе „Radoznanost je morila: da se izjede živa. Kako samo već da dozna: kakav je gost... Sremac – Građa” (Матешић 1982: 803). Матешић на основу овог примера дефинише значење 'бити нестрпљив'. Међутим, анализирани корпус показује да је значење апстраховано: 'бити у стању душевног неспокојства уопште'. Матешић заправо у дефиницији наводи узрок неспокојства (нестрпљивост) уместо унутрашњег немира који је нестрпљивошћу изазван.

⁸ „Јести се од бриге” (за ову прилику превела К. Б.).

2.2.2. Чини се да ни значење 'изнервирати се', које се даје у Матешићевом и *Хрватском фразеолошком рјечнику*, не одговара сасвим наведеним примерима употребе.

Сакупљена грађа указује на то да лексичко значење глагола *(из)нервирати се* не мора подразумевати семантичку компоненту бриге, а нервоза свакако бригом може бити узрокована. Метонимијском формулом узрок (брига) → последица (нервоза) ови се појмови равнају у домену неправе синонимије.

Последица нервирања уклапа се у прототипични сценарио близак љутњи, а то није исти сценарио који нам предочава емотивно стање бриге, једа, секирације. Према Апресјановим параметрима дубине и интензитета преживљавања (Апресјан 1995: 371), нервоза се интензивније преживљава од бриге, док је брига дубља од нервозе.

2.2.3. Код Ј. Матешића се, поред израза *појести се (изјести се) жив*, јавља и израз са глаголском компонентом *искидати се*:

iskidati se živ: 1. mnogo se mučiti radeći – Moja se majka iskidala živa za mene i moje petero braće. Red. 2. izgristi se, izmučiti se, imati mnogo briga – Iskidala se živa dok nije dobila pismo od muža. Red. (Матешић 1982: 802).

Овај израз бележи се још само у једном примеру употребе у РЈАЗУ под одредницом *искидати се* у значењу „као puknuti, crknuti (u iperboličkom smislu): [...] Ма im robe natrag povратише, e sve бјеже ludo i неjako, i не ваја nigда svakoјako, od straha се живо iskidало. Рјев. crn. 265^b” (РЈАЗУ III: 881).

Из угла структурно-семантичког моделирања *искидати се жив* јесте варијанта израза који се у раду анализира. У вези са компонентом која се може варирати на структурно-семантичком плану, В. Мокијенко истиче да „замењающий компонент не является синонимом заменяемого, но относится к тематически однородной группе лексики” (Мокијенко 1989: 34).⁹ Варирање глаголске компоненте израза у вези је са концептом једења (дела тела) као врсте мучења и различитим семантичким фокусима у оквиру тог концепта. Наиме, глагол *искидати се* улази у овај концепт метонимијским преносом – кидањем као начином на који се нешто једе.

3. Семантика израза

Најстарија потврда о лексичком споју са прелазним глаголом јесте наведени пример из опуса А. Глеђевића, који бележи РЈАЗУ. Израз са прелазним глаголом захваљујући овој потврди смештамо у 17. век. То је важно јер је израз са повратним глаголом у очигледној вези са посведоченим изразом *изјести кога живого*.¹⁰

⁹ „Компонента која се варира не јавља се као синоним компоненте коју замењује, већ припада истој тематској лексичкој групи” (за ову прилику превела К. Б.).

¹⁰ Исп. **izist koga živog** = izmučiti koga, iznervirati koga: Izijo me živu (Br). Iz'de me živu (Ga, Ot, Si), у Менац-Михалић 2005: 353–354.

Сви речници са изузетком Даничићевог бележе *појести се (изјести се) жив*, а на основу примера употребе из другог издања *Српског рјечника*, израз са повратним глаголом смештамо у 19. век.¹¹ И дефиниције и примери употребе упућују на очито значење емотивног стања: 'бринути се, мучити се, бити у стању душевног неспокојства'.

На физичком плану прототипична манифестација бриге јесте соматска реакција, непријатан осећај у желуцу: мучнина, горушица, управо осећај 'да нас нешто једе изнутра'.¹² Мотивација менталне слике једења налази се у телесној манифестацији (нелагодном осећају у централном делу стомака). Сама емоција се на основу анализе позадинске слике може представити следећом метафором: **БРИГА ЈЕ ЕНТИТЕТ КОЈИ МУЧИ ЈЕДЕЊЕМ/ГРИЗЕЊЕМ**.¹³

Израз на језичком плану одговара „пресликаној” слици физичке радње једења на једење, гризење изнутра као врсту мучења. Сливитост секундарног значења глагола, насталог механизмом метафоре, омогућава даљу анализу позадинске слике изрази. Њена би се когнитивна структура могла описати развојем прототипичног сценарија који до емоције доводи: 'Нешто се десило. Човек због тога толико брине да га то физички и ментално изнурује.' Са овим у вези експлицирана је важна компонента која у концептуализацији бриге учествује. То Р. Драгићевић такође примећује у вези са концептуализацијом туге у својим и истраживањима А. Вјежбице:

[...] туга, за разлику од многих других емоција, подразумева још један, ужи аспект пасивности, који је издвојила Вјежбица у свом сценарију туге, а то је свест о томе да се ништа не може предузети. (Драгићевић 2007: 107).

Битан аспект концептуализације бриге, дакле, подразумева пасивност, свест о немогућности да се утиче на неповољно стање, постављање онога који брине у тачку посматрача који је доживео непријатност.

¹¹ Израз не бележи ни прво издање *Српског рјечника* (1818), али га Караџић даје у примеру употребе у издању из 1852. године.

¹² Што јесте тачно јер се од бриге појачано лучи желудачна киселина, која онда долази до једњака и *изједа* (разједа, уништава) ткиво.

¹³ Термин 'позадинска слика' Б. Барчот у духу когнитивнолингвистичког аспекта проучавања фразеологизама нуди по угледу на терминологију теорије семантике оквира (*Frame Semantics*) Ч. Филмора (Барчот 2017: 23). Он је заправо еквивалент терминима 'унутрашња форма' или 'семантички талог' (рус. 'образность', 'образ'). Унутрашња форма у словенској фразеологији представља значење мотивационе базе која у процес фразеологизације улази. Речима Д. Мршевић-Радовић, унутрашња форма јесте „смисаони садржај који има деривациона база (прототипска синтагма) у односу на актуално фразеолошко значење” (Мршевић-Радовић 2014: VII). Аутор се овде свесно определио за термин 'позадинска слика' јер се чини ширим од термина 'унутрашња форма', који је у вези са процесом фразеологизације у ужем смислу.

4. Семантика компоненти израза

4.1. Глагол(и)

4.1.1. Лексикографи у ЕССЈА бележе префигирани облик глагола **jъžěsti* у примарном значењу; секундарно значење 'уништавања' везује се за појединачне словенске језике од XII века (ЕССЈА IX: 26). Не реконструишу се секундарна значења прелазних глагола **ěsti* и **gryzti/*gryzati* у прасловенском језику, али се бележе повратни глаголи са апстрактним значењем у појединачним словенским језицима (исп. значење 'ссорится' – 'препирати се', 'свађати се', које се даје за повратне српско-хрватске и украјинске облике *jestи се* и *їстися* у ЕССЈА VI: 54). Реконструишу се апстрактне именице **gryža* и **gryzota* (ЕССЈА VII: 160–161), као и именица **ědъ* (ЕССЈА VI: 45–46), све са широким дијапазоном значења на општесловенском плану, од физичке нелагоде и боли, до бриге, неспокојства, гнева итд. Исп., на пример, коментар лексикографа о значењу именице **ědъ*:

Знач-я слав. **ědъ* достаточно единообразны: всюду представлено бесспорно главное знач. 'яд, отрава' и явно производные от него, метафорические 'гнев, злость', 'мука, забота', 'печаль, страдание', 'ярость' (ЕССЈА VI: 46).¹⁴

Претпостављена значења апстрактних девербатива сведоче о раном семантичком преносу са конкретног домена физичке нелагоде и болести у сферу емотивног стања, које има исту или сличну физичку манифестацију.

4.1.2. Секундарно значење прелазног глагола бележи се врло рано у историји језика; исп. Даничићев пример са несвршеним парњаком глагола *изјести* из Доментијановог *Житија Светога Саве* – „**изѣдати**, comedere: **можькъ въспоминаніѣмъ изѣдаше**. Д. 116” (Даничић I: 405). Повратни глагол у секундарном значењу једења као врсте мучења посведочен је у Глеђевићевом опусу и првом издању *Српског рјечника*. Ту је забележен само глагол *из(ј)ести се* са значењем 'једем се од бриге' у преводу на немачки.¹⁵

Пример из Вуковог речника указује на употребу глагола у секундарном значењу самостално, неовисно од лексичког споја са придевом *жив*. Дакле, свеза повратног глагола и придева иновација је на дијахронијској равни. То је посве очекивано. Овде је важнија друга ствар – лексички спој не упућује сасвим на ново фразеолошко значење, које се не може извести из значењског збира саставница које чине фразеологизам. Ово јединствено значење јесте категоријално

¹⁴ „Словенска значења довољно су једнообразна: свуда је посведочено неспорно главно значење 'јад, отров', и, јасно настала од њега, метафоричка 'гнев (љућња), злоба', 'мука', 'брига', 'туга, патња', 'бес'" (за ову прилику превела К. Б.).

¹⁵ Повратни глагол у секундарном значењу бележи се у 15. веку, код М. Марулића (РЈАЗУ IV: 214), али је у примеру употребе посведочен у значењу „kad što sve to mañe postaje, n. p. gvoñde od rde, tkañe od noñeña (vidi u rjeñnicima), ili se što grize od crvi, od moñaca itd. Put će se izisti, kosti će gole ostat. M. Marulić 152.” Исто значење бележе и речници Ј. Стулија и А. Дела Беле. Предвиђена дужина рада не дозвољава да улазимо у детаље семантичког развоја глагола *изјести (се)*, али примери су значајни јер дозвољавају исцрпну дијахронијску семантичку реконструкцију полисемантичке структуре лексеме.

обележје фразеолошке јединице којем се лингвисти углавном враћају ком год правцу у фразеологији припадали.¹⁶ Семантика глагола јесте она која исијава из поменутог прототипичног сценарија: 'Нешто се десило. Човек због тога толико брине да га то физички и ментално изнурује'. Значење израза почива на секундарном значењу глагола, док придев *жив* има улогу интензификатора (део позадинске слике експлициране придевском компонентом у сценарију јесте 'толико', које упућује на то да је човек *сав, цео* обухваћен бригом).

4.1.3. Секундарно значење синонимних прелазних глагола *појести, изјести, изгристи* потврђено је из синхронијске перспективе, што говори о стабилности секундарног глаголског значења у концептној структури која се односи на домен 'једења'.¹⁷ Пренесено значење прелазних глагола настало је механизмом метафоре на следећи начин: конкретна радња гризења пресликана је у апстрактни домен, са физичког гризења на емотивно-психолошку раван, али та метафора је заправо метонимијски заснована. Наиме, осећај кад нас нешто физички гризе (радња → физички осећај као последица радње) пренет је на осећај, првенствено физички, кад нас нешто брине (стање бриге → физички осећај као последица стања). Чини се да је механизам метафоре заснован на каузалној метонимији.

Важно је истаћи и да субјекат радње исказане прелазним глаголом може бити човек, али је то чешће апстрактна сила, емоција, болест итд. (ексцерпирани материјал упућује на сушицу, сумњу, нестрпљење, љубомору, завист, бол, савест и сл.). Заједничко овим емоцијама јесте да су нелагодне, непријатне. Оне би у ширем смислу одговарале ономе што је М. Џонсон 1987. године у концептуалној структури назвао схемом, а овде би се сви апстрактни проузроковачи лошег стања могли концептуализовати метафором: НЕПОВОЉНА ЕМОЦИЈА ЈЕСТЕ ЕНТИТЕТ КОЈИ МУЧИ ГРИЗЕЊЕМ/ЈЕДЕЊЕМ.

4.1.4. О морфосинтаксичкој природи глагола из домена 'једења'.

Када се узме у обзир да је прототипични изазивач стања у секундарном значењу емоција или болест, на шта упуће ексцерпирани материјал свих коришћених речника,¹⁸ прелазак са морфосинтаксичког активног нивоа на рефлексивни постаје очекиван. Медио-пасивни план језичке структуре сведочи о семантици, она је та која условљава формално померање глагола у рефлексивни облик. Управо ово померање у језичкој структури сведочи о категорији пасивности онога који бригу осећа. У вези са тим исп. пример тачке 2.1. код В. Караџића у преводу на немачки, где се јасно види изазивач стања: „sich aufressen (vor Aerger, Rummer)“ – 'једем се од бриге' (истакла К. Б.).

¹⁶ О категоријалним особинама фразеолошке јединице много је писано. Међутим, оно око чега се аутори углавном слажу јесте управо њено јединствено значење, које захтева „семантичку реинтерпретацију“ (Барчот 2017: 25, говорећи о Мокијенковом термину 'semantische Umdeutung').

¹⁷ Исто је глаголско значење потврђено код несвршених парњака, само што се они у речницима не бележе у изразу са придевом *жив*, па нису предмет овог рада.

¹⁸ Велики део корпуса непосредно упућује на болест или емоцију као изазивача стања у секундарном значењу глагола. Ако не упућује непосредно, о изазивачу стања може се закључити на основу значења одговарајућих апстрактних именица изведених од глагола, као што је поменуто у вези са корпусом из ЕССЈА.

У прилог томе може ићи чињеница да је прелазни облик глагола на историјској равни старији од рефлексивног. На каснији развитак категорије повратних глагола из медио-пасивне компоненте језичке синтаксичке структуре на балто-словенском нивоу упућује Р. Јакобсон:

The middle voice became obsolete and its functions were partly assumed by the Slavic (and Baltic) construction with the enclitic Acc. of the reflexive pronoun which had been generalized for all persons; besides, a periphrastic passive was developing, with verbal adjectives changing into participles (Јакобсон 1971:117).¹⁹

Друго, значења глаголâ *појести се* и *изјести се* нису примарна из историјске перспективе (исп. речничке примере у следећој тачки). То принципом семантичког развоја од конкретном према апстрактном, на који Улман упућује 1957. године, потврђује развитак рефлексивног облика глагола из прелазног облика глагола са секундарним значењем. Такве законитости које управљају семантичким транспозицијама у дијахронијској визури Ј. Грковић Мејџор назива *принципом раста*:

Принцип раста значи да су когнитивно једноставније категорије историјски примарне у односу на сложеније, те да прототипски темељ у метафоризацији чине оне из сфере елементарног, физичког искуства, као концептуални извор апстрактног појмовника. (Грковић Мејџор 2013: 228).

4.1.5. Раније потврде употребе прелазних глаголâ у секундарном значењу, па тек онда повратних глаголâ са истим значењем, а на трећем месту употреба повратних глаголâ у спрези са придевом, на штокавском простору говоре о развоју, али и системској утемељености синонимског низа глагола који припадају поменутом домену. У том светлу исп. даље лексичка значења глагола *изјести се* и *појести се*:

(*изјести*) ~ се фиг. 1. *истрошити се, сапрати се, измучити се, изнурити се*. — Сам се од срама и јада изјео. *Куш.* (РМС II: 398); (*појести*) ~ се 1. *похабати се, поцепати се, потрошити се*. — Чоха [му се] на неколико мјеста појела. *Ђор.*²⁰ 2. фиг. (често у изразу: ~ жив) *изгристи се, измучити се, изнурити се* (у љутњи због учињене неправде, грешке и сл.), *не моћи прежалити нешто, изјести се (1)*. — У себи се поједе што не може да каже оно што види и што мисли. *Андр. II.* (РМС IV: 617).

Када се све наведено узме у обзир, закључује се да синонимски низ глагола што је у вези са метафором НЕПОВОЉНА ЕМОЦИЈА ЈЕСТЕ ЕНТИТЕТ КОЈИ МУЧИ ЈЕДЕЊЕМ/ГРИЗЕЊЕМ и припада поменутом сценарију на медио-па-

¹⁹ „Медијално стање постало је излишно и његову функцију делимично су преузеле словенске (и балтичке) конструкције са акузативном енклитиком рефлексивне заменице, која се употребљавала за сва лица; осим тога, развијао се и перифрастични пасив, са глаголским придевима који су се претварали у партиципе” (за ову прилику превела К. Б.).

²⁰ Ово значење глагола одговара значењу дефинисаном као ’нестајање’ у РЈАЗУ са поменутиим примером употребе код М. Марулића у тачки 4.1.2. Оно може бити прелазни корак у развоју концептне структуре означене глаголима *појести се* и *изјести се* јер подразумева физичког проузроковача стања, као што је то молац или црв, али ми га често не видимо, па је у семантичком фокусу последица радње једења, то да нешто нестаје, смањује се.

сивном морфосинтаксичком плану, јесте носилац анализираног значења у изразу *појести се (изјести се) жив*, са напоменом да глаголско значење у лексичком споју најчешће подразумева бригу као проузроковача стања.

4.2. Придевска компонента израза

4.2.1. Семантика придева у изразу своди се на: 'жив' → 'сав', 'цео' (па се онда даље у синтаксичко-семантичкој трансформацији значење може потпуно адвербијализовати) → 'сасвим', 'скроз'. Придев наглашава да је субјекат на синтаксичком плану цео радњом обухваћен, тј. да се радња исказана глаголом врши у пуној мери – глаголско је значење придевом *жив* појачано до крајњег степена. Човек „у бризи” је изнурен физички и ментално толико да копни, нестаје. Ову компоненту значења глагол *појести се (изјести се)* у секундарном значењу већ подразумева – управо једењем човек полако нестаје. Придев, са друге стране, експлицира то да се човек толико једе да га на крају неће бити.

Ова компонента значења са којом придев *жив* као доминантном ступа у фразеолошки процес није неочекивана.²¹ Након увида у грађу која сведочи о семантици овог придева на српско-хрватском простору, закључује се да је опште примарно значење придева захтевно и да тражи посебан приступ и детаљну анализу.²² Међутим, овде се може нагласити оно суштинско за разумевање његове семантике у посматраном изразу. Дефиниције примарног придевског значења гласе: „што живи, што је у животу; suprotno mrtav, bezdušan” (РЈАЗУ XXIII: 400); и „који живи, у којему постоје појаве својствене биолошким ткивима и организмима, биолошки процеси; који није умро, угинуо (о људима и животињама); који се није осушио, усахнуо (о биљкама)” (РСАНУ V: 359). Из ових дефиниција може се сагледати аспект важан за значењску нијансу²³ придева у датом контексту:

Примарно значење придева *жив* могло би се свести на оно што *још* није мртво; таква би особина подразумевала следеће семантичке компоненте: + 'настаје', + 'расте', + 'развија се', + 'размножава се', + 'стари', + 'завршава своје постојање у облику који активни процес подразумева'. У људској перцепцији света постоји живо, и оно што то више није, што 'је дочекало свој крај'. (Беговић 2017).

Значењска нијанса настала је управо наглашавањем апстраховане компоненте општег придевског значења + 'који постоји са свим својим динамичним

²¹ Придеви *жив* и *мртав* у српској лингвистици убрајају се у праве антониме (Драгићевић 2007: 272). Оно што је у вези са њима за нас значајно јесте да се у свом основном значењу не могу градирати баш зато што означавају апсолутно присуство или одсуство особине (Драгићевић 2007: 282).

²² Тако, на пример, дефиниција примарног значења у РЈАЗУ (а делом и РСАНУ) подразумева *circulum indifeniendo*. То је врло занимљиво јер пажљивог читаоца одмах упућује на широко примарно значење.

²³ 'Значењска нијанса' подразумева оно што Е. Козерију у свом раду назива иновацијом, и подразумева контекстуалне иновације у Де Сосировом *parole*, које још нису утемељене у *langue*. Г. Ђери, у оквирима дијахронијске семантике, како преноси И. Рафаели, говори о концептним иновацијама као одразом „нашег промијенjenог или drukčijeg poimanja izvanjezične stvarnosti. One šire i mijenjaju postojeću strukturu koncepta” (Рафаели 2009: 74). А последично могу утицати и на семасиолошку структуру лексеме.

особинама (процесима)'. Истицање те семантичке компоненте у контексту доводи до семантичке нијансе 'сав', 'цео', 'у свој својој суштини'. У спрези са глаголом придевско се значење додатно адвербијализује и на тај начин добија улогу интензификатора.

4.2.2. Из наведеног се чини да је значењска нијанса настала перспективизацијом у анализираном контексту, која је истакла једну семантичку компоненту придева, а остале ставила у други план. Р. Драгићевић (Драгићевић 2001: 239–240) преузима термин 'перспективизација' од Џ. Р. Тејлора, а упућује и на Д. А. Круза, који говори о истој појави, називајући је модулацијом:

First, a single sense can be modified in an unlimited number of ways by different contexts, each context emphasising certain semantic traits, and obscuring or suppressing others. [...] This effect of a context on an included lexical unit will be termed **modulation** [...] (Круз 1991: 52).²⁴

Излишно је коментарисати да нема језичке реализације ван контекста, међутим, јасно је да придеви као врста речи подразумевају додатну овисност о контексту, па се у савременој литератури често и помињу као категорије које карактерише „концептна нејасност” (Рафаели 2009: 119). Управо те „флуидне” границе омогућавају различите контекстуалне модулације придевског значења. У изразу *појести се (изјести се)* *жив* контекст као да је „свео” значење придева на општу особину '+', и на тај начин довео до делимичне десемантизације основног придевског значења.²⁵

4.2.3. О специфичној семантици придева *жив* и *мртав* сведоче и други изрази са значењем 'у пуној мери', нпр. *мртав пијан*, *мртав уморан*, са значењима 'пијан' / 'уморан' + 'сасвим', 'скроз'.²⁶ Исто важи и за изразе *жив сам се смрзао*, *жив сам се уплашио*: 'уплашио сам се' / 'смрзао сам се' + 'цео', 'сав' → 'сасвим', 'скроз'. Осим што овакви примери сведоче о значењској нијанси придева, упућују на још једну врло важну ствар – на чињеницу да се анализирани израз не мора посматрати као фразеологизам у ужем смислу. Управо примери попут *жив сам се смрзао* и њему сличних говоре о системском лексичком споју глагола са придевом *жив* у значењу интензификатора, а не о типичној фразеологизацији изрази *појести се (изјести се / изгристи се)* *жив*.

4.2.4. Још једно у вези са изразом говори о специфичности семантичке нијансе придева. То је хиперболична слика која се придевом предочава. Толико се бринемо да копнимо, нестajeмо. Даље, у изразу примећујемо и парадокс поред хиперболе – *како смо се то живи појели?* Из овакве двоструке семантичке интерпретације као да „исијава” и примарно значење придева *жив*. Ово

²⁴ „Прво, различити контексти могу модификовати појединачно значење на безброј начина тако да сваки контекст наглашава једне семантичке црте, а замагљује или потискује друге... Овај утицај контекста на лексичку јединицу назваћемо модулацијом” (за ову прилику превела К. Б.).

²⁵ Дијахронијска семантичка анализа придева показује да основну тенденцију у развоју секундарних значења и значењских нијанси представља управо перспективизација/модулација, коју је из синтаксичког угла дефинисао Р. Симић (Симић 2000: 158).

²⁶ Толико смо уморни или пијани да смо као *мртви*, то јест *неспособни да обављамо функције садржане у концепту живог*.

је нарочито важно, јер говори о природи семантике придева која се реализује у свези са глаголом *појести се* (*изјести се*). Сходно томе и говоримо о делимичној десемантизацији придева. Управо оваква значењска интерпретација резултира додатном експресивношћу и помера израз на саму границу према фразеологизму у ужем смислу.

5. Мотивација изрази

За крај, мотивацију самог лексичког споја требало би тражити у посведоченом изразу са прелазним глаголом — *изјести некога живог* са значењем 'намучити кога' (РЈАЗУ XXIII: 401, Менац-Михалић 2005: 353–354). Додали бисмо само да би се значење изрази прецизније могло дефинисати као 'намучити **много** кога', јер придев и у изразу са прелазним глаголом подразумева двоструку семантичку интерпретацију, са доминантном значењском нијансом интензификатора.

6. Закључна разматрања

Циљ овог истраживања била је анализа изрази *појести* (*изјести се*) *жив* на штокавском говорном простору. Изразу се приступа теоријско-методолошким апаратом дијахронијске лексичке и фразеолошке семантике. Грађа је ексерпирана из одабраних савремених и историјских речника.

6.1. Примери употребе израз са повратним глаголом смештају у 19. век. Семантици лексичког споја приступа се методом концептуалне анализе и прототипичног сценарија. Позадинска слика изрази се на основу анализираних корпуса представља метафором **БРИГА ЈЕ ЕНТИТЕТ КОЈИ МУЧИ ЈЕДЕЊЕМ/ГРИЗЕЊЕМ**.

6.2. Анализа глаголске компоненте изрази подразумева увид у развој секундарног значења синонимних глагола који припадају домену 'једења'. Посебна се пажња посвећује и морфосинтаксичкој природи глагола, са претпоставком да је развој повратних глагола из дијахронијске визуре могао бити условљен секундарним значењем прелазних глагола. Семантика анализираних глагола из домена 'једења' указује на различите проузроковаче лошег стања, па се они могу шире представити метафором **НЕПОВОЉНА ЕМОЦИЈА ЈЕ ЕНТИТЕТ КОЈИ МУЧИ ЈЕДЕЊЕМ/ГРИЗЕЊЕМ**. Закључује се да се семантика целог изрази заснива на секундарном значењу глагола, што говори у прилог хипотези да израз *појести се* (*изјести се*) *жив* није фразеологизам у ужем смислу.

6.3. Увидом у семантику придева *жив* закључује се да је значењска нијанса придева у датом контексту настала наглашавањем апстраховане компоненте општег придевског значења + 'који постоји са свим својим динамичним особинама (процесима)'. Истицање те семантичке компоненте у контексту резултирало је семантичком нијансом 'сав', 'цео'. У спрези са глаголом придевско значење се додатно адвербијализовало и на тај начин добило улогу интензификатора. Ова-

кав значењски помак, који резултира десемантизацијом придева у контексту, настао је перспективизацијом (контекстуалном модулацијом). Важно је истаћи да је придев само делимично десемантизован, то је оно што омогућава двоструку семантичку интерпретацију израза и смешта га на границу са фразеологизмом у ужем смислу.

6.4. Закључује се и да израз са рефлексивним глаголом подразумева мотивацију лексичког споја *појести се (изјести се) жив* изразом *изјести некога живог*.

6.5. Семантичка анализа израза и његових компоненти упутила је на његову специфичну природу – он је на самој граници фреквентног лексичког споја и фразеологизма:

6.5.1. У прилог томе да је анализирани израз фреквентни лексички спој, а не фразеологизам у ужем смислу иде чињеница да семантичко тежиште израза јесте секундарно значење глагола, док је придевска компонента у улози интензификатора. О томе сведочи чињеница да се глаголи који припадају домену 'једења' самостално користе у овом значењу, а факултативно и са придевском компонентом са значењем 'сав', 'цео'. Поред овога, примери попут *жив сам се смрзао* или *жив сам се уплашио*, у којима се значењска нијанса придева реализује на исти начин, говоре о семантичкој нијанси придева која се системски јавља у споју са различитим глаголима;

6.5.2. Са друге стране, могућност варирања глаголске компоненте у изразу – *појести се (изјести се)* и *искидати се* структурално приближава овај израз фразеологизму у ужем смислу. На крају, само делимична десемантизација придева донекле захтева значењску реинтерпретацију, и тиме помера израз на саму границу лексичког споја са фразеологизмом у ужем смислу.

ИЗВОРИ

Даничић 1864: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских (фототипско издање)*, I–III, Београд: У државној штампарији.

ЕССЈА: *Этимологический словарь славянских языков*, I–XXXIII, Москва: Наука, 1974–.

Карацић 1818: В. С. Карацић, *Српски рјечник (1818). Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964 (фототипско издање)*, Београд: Просвета.

Карацић 1852: В. С. Карацић, *Српски рјечник (1852), I–II. Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964 (фототипско издање)*, Београд: Просвета.

Матешин 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: IRO „Školska knjiga”.

Менац et al. 2014: A. Menac, Ž. Fink Arsovski, R. Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb: Naklada „Ljevak”.

Менац-Михалић – Менац 2011: M. Menac-Mihalić, A. Menac, *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Менац-Михалић 2005: M. Menac-Mihalić, *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, Zagreb: Školska knjiga – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

РЈАЗУ: *Rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.

ЛИТЕРАТУРА

Апресјан 1995: Ю. Д. Апресјан, *Избранные труды, том II, Интегральное описание языка и системная лексикография*, Москва: Школа «Языки русской культуры».

Бартмињски 2009: J. Bartmiński, „Linguistic worldview as a problem of cognitive ethnolinguistics” (SCLA, Praha, October 15–17, 2009), <http://www.rastko.rs/projekti/etnoling/delo/13731>.

Барчот 2017: B. Barčot, *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Беговић 2017: К. Беговић, „Семантика придева жив на штокавском језику простору, *О придевској платисемији*”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 47*, зборник радова са скупа одржаног 15–18. септембра 2017. године у Београду, у штампи.

Грковић Мејџор 2013: Ј. Грковић Мејџор, *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Даничић 1847: Ђ. Даничић, *Рат за српски језик и правопис*, Будим: У штампарији Пештанског универзитета.

Драгићевић 2001: Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Драгићевић 2009: R. Dragičević, „О problemima identifikacije frazeologizama”, <http://www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic.pdf>.

Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Јакобсон 1971: R. Jacobson, *Selected Writings II, Word and Language*, The Hague – Paris: Mouton.

Круз 1991: D. A. Cruise, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Лејкоф–Џонсон 1980: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago–London: The University of Chicago Press.

Маслова 2007: В. А. Маслова, *Лингвокултурологија*, Москва: Издательский центр «Академия».

Мелерович–Мокијенко 2008: А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко, *Семантичка структура фразеологических јединица савременог руског језика*, Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова.

Мокијенко 1989: В. М. Мокиенко, *Славјанска фразеологија*, Москва: Высшая школа.

Мршевић–Радовић 1987: Д. Мршевић–Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.

Мршевић–Радовић 2014: Д. Мршевић–Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Рафаели 2009: Ida Raffaelli, *Značenje kroz vrijeme*, Zagreb: Disput.

Симић 2000: Р. Симић, *Основи синтаксе српског језика*, Београд–Никшић: Друштво за неговање и проучавање српског језика – Јасен.

Улман 1957: S. Ullmann, *The Principles of Semantics*, Oxford: Basil Blackwell.

Џекендоф 1983: R. Jackendoff, *Semantics and Cognition*, Cambridge, MA: MIT Press.

Katarina V. Begović

HOW DO WE EAT OURSELVES ALIVE?

– *About the expression* *pojesti se / izjesti se živ* (to eat oneself alive) –

Summary

The topic of this paper is the expression *pojesti se / izjesti se živ* (to eat oneself alive) in Shtokavian Slavic dialect. The analysis includes both structural and semantic analysis of the expression and its components. Excerpted material shows that expression *pojesti se / izjesti se živ* (to eat oneself alive) is to be defined as an expression on the borderline with the idiomatic expressions (with the meaning that cannot be derived from the conjoined meanings of its elements). The goal is to point out primary meanings of the lexemes and then explain further semantic development of the expression through a diachronic lexicological and phraseological approach.

Keywords: semantics, phraseology, *pojesti se / izjesti se* (to eat oneself), *živ* (alive), secondary meaning, conceptual innovation.